

Špela Ledinek Lozej

STAVBARSTVO NA VIPAVSKEM V VALVASORJEVEM SLIKOVNEM GRADIVU

Obsežno Valvasorjevo delo je gotovo najpomembnejši vir za raziskovanje materialne kulture na Kranjskem konec 17. stoletja. O njegovem pomenu za etnologijo je prvi pisal že Ivan Merhar (1910) na začetku preteklega stoletja, zatem pa, če omenim le najpomembnejše, še France Kotnik (1944), Vilko Novak (1986), Janez Bogataj (1990) in Bojana Rogelj-Škafar (1990).

V drugi knjigi *Slave vojvodine Kranjske* (1689)¹ umešča Valvasor Vipavsko dolino in Vipavce k Notranjem, mišljena je seveda Zgornja Vipavska dolina do Hublja, kjer je Kranjska mejila na Goriško. Pravi, da je na Vipavskem veliko vasi,² med katerimi omenja Vrhpolje,³ Orehovico,⁴ Šentvid (Podnanos), Podrago,⁵ Leytenburg (Lože) in Slap⁶. V šesti knjigi, kjer Valvasor opisuje jezik, nošo, šege in navade na Kranjskem, omeni in mestoma tudi opiše bivališča Gorenjcev, Dolenjcev, Uskokov ali Vlahov, Kočevarjev, Hrvatov, Kraševcev, Rečanov in Istranov, le o vipavskih hišah ne pove ničesar. Edine informacije nam nudi grafika Valvasorjevega glavnega bakrorezca na Bogenšperku, Andreja Trosta, nastala po risbi Janeza Kocha, o oblačilnem videzu Vipavcev.⁷ Poleg dveh pomenkujočih se moških in treh žena ob strani, torej predstavnikov vipavskega oblačilnega videza, je kot simbol vipavskega vinogradništva upodobljen mož z oprtano brento, v ozadju pa strnjeno naselje ob reki ter grad in ruševine na vzpetinah. Upodobljeno naselje je strnjen trški kraj, ki ga preči reka in povezuje masivni most s tremi loki. Dve stavbi sta pritlični, ostale so eno ali celo dvonadstropne z dokaj strmimi dvokapnimi strehami. Na desni strani izstopa iz gabarita stolp s štirikapnico, stavba pred njim pa ima dimnik ob čelni fasadi. Valvasor je skušal noše umestiti v naravno okolje (Bogataj 1990: 279), zato lahko trdimo, da je v ozadju prikazana Vipavska dolina, ne vemo pa, v kolikšni meri je podoba realistična oziroma ali gre zgolj za reminiscenco na Vipavsko dolino pod grafiko podpisanega risarja Janeza Kocha.

Neposrednejše informacije nam nudijo Valvasorjeve terenske risbe, zbrane v skicni knjigi, ki jo hrani Metropolitanska knjižnica v Zagrebu in je bila leta 2001 izdana v faksimilu. Na terenu izdelane risbe s peresom, tušem ali rdečilom so služile kot direktna predloga za grafike v *Topographi Ducatus Carnioliae modernae* iz leta 1679 in desetletje kasneje za *Slavo vojvodine Kranjske*. Risbe so v grafično tehniko prenašali s pomočjo mehničnega prenosa glavnih obrisov na bakreno ploščo.⁸ V primerjavi z risbami so grafike bolj shematične, poslopja ostajajo sicer pretežno nespremenjena, le posamezni detajli dobijo konkretnost, pa tudi grafično bolj suhoparno obliko (prim. Stele 1928: 49).

Valvasorjeva pozornost je bila namenjena predvsem gradovom in morebitnim okoliškimi trgov in vasem. Na Vipavskem je upodobil grad Lože, Rosenek v Podbrju pri Podnanosu,

¹ V prispevku navajam tekst po drugi, Krajčevi izdaji Valvasorjeve *Slave vojvodine Kranjske* iz leta 1877-79, ki jo v Arhivu dr. Henrika Tume hrani Raziskovalna postaja Nova Gorica ZRC SAZU. Ker je pri grafičnem delu za omenjeno izdajo prišlo do velikih sprememb v slikovnem gradivu, sem slike, ki nimajo neposredne predhodnice v Valvasorjevi skicni knjigi za *Topografijo dežele Kranjske* (2001) oziroma v *Topographii Ducatus Carnioliae modernae* (1970 (1679)) (npr. upodobitev vipavske noše iz šeste knjige), primerjala s faksimilirano izdajo iz leta 1970-74 (prim. vire).

² »Wo aber viel mächt, da find gemeinlich auch Viele, die es essen, und also giebt in diesem Bodem viel Dörfer« (Valvasor 1877, 1: 265-266).

³ »Aberfeld (Uerchpolie) findt man in Wipacher Bodem, und das hat aus dem Masse guten rot- und weissen Wein« (Valvasor 1877, 1: 261).

⁴ »Orehauza, welches eben sowol im Wipacher Boden oberhalb S. Veit gelegen, hat auch keinen schlechten Wein, und diesen nennt man Hunds-Schwanz (Upassiem repo)« (Valvasor 1877, 1: 261).

⁵ »Podraga, so im Wipacher Boden nahe bey S. Veit befindlich, hat viel Weins« (Valvasor 1877, 1: 261).

⁶ »Slap, bey Laytenburg ligend, fast überaus guten und köstlichen Wein ein« (Valvasor 1877, 1: 261).

⁷ Valvasor 1970-1974, 2: 306; prim. sliko št. 29.

⁸ Za podroben opis načina prenosa iz skice v negativ na bakrorezu prim. Stele (1928: 48).

Vipavo, ruševine Starega gradu nad Vipavo ter Podkraj. Skice v mapi so urejene po abecednem redu in oštevilčene. V nadaljevanju prispevka je v oklepaju navedena zaporedna številka skice.

Grad Lože (149) je na Valvasorjevi risbi z rdečilom masivna enonadstropna štirikotna stavba s štirikapno streho. V vogalih ob glavnem vhodu sta dva stolpa. Vhod je poudarjen s kamnitim portalom in z balkonom v prvem nadstropju. Levo od glavnega grajskega poslopja je prav tako nadstropno gospodarsko poslopje, med njima se razteza ograja z vhodom na dvorišče. Pred gradom je ograjen okrasni ali morda zelenjavni vrt, poleg pa njiva z obrezanimi vrbami, ki služijo kot opora vinski trti.⁹ Vinska trta se razteza tudi med drevesi po griču za gradom. Za gričem je strnjena vas, vidimo cerkev in osem poslopij. Stavbe so strnjene okoli cerkve, strehe so dvokapne in relativno strme. Glede na strešni naklon lahko domnevamo kamnito kritino. Vse stavbe, tako vaške kot tudi grajska, so brez dimnikov. Valvasor je z rdečilom upodobljeno naselje kasneje s črnilom označil kot Rosel, torej Erzelj. V enajsti knjigi *Slave vojvodine Kranjske*, abecednem popisu mest, trgov, gradov in samostanov na Kranjskem, kjer je objavljena grafično shematizirana upodobitev gradu, pa Valvasor pravi, da je »nedaleč od gradu lep in prijeten gozdiček, blizu katerega leži na prilično visokem hribu kraj Rosel, kjer najboljše raste na Kranjskem in drugod znano vipavsko belo vino.«¹⁰ Glede na lego¹¹ in fiziognomijo vasi, predvsem pa glede na lego in obliko cerkve, bi prej domnevali, da so upodobljeno naselje bližnje Goče in ne Erzelj. Na Gočah se cerkev nahaja sredi vasi, tudi longitudinalna ladja, orientiranost cerkve proti jugovzhodu in na vhodno fasado prislone zvonik govorijo temu v prid, medtem ko stojita cerkvi sv. Lovrenca in sv. Mihaela na Taboru nad Erzelijem.¹² Sploh pa, če se spremenjenemu terenu navkljub skušamo postaviti na domnevno ravnino Valvasorjeve upodobitve, ne vidimo niti Erzelja, niti Goč, ker obe vasi zakriva hrib.

Druga vipavska podoba iz Valvasorjeve skicne knjige je graščina Rosenek v Podbrju pri Podnanosu (234). Na sliki z rdečilom vidimo manjšo enoladijsko cerkvico s tristrano zaključenim prezbiterijem in zvonikom na preslico, vrh katerega se nahaja križ. Zahodno fasado členijo tri majna okna in polkrožni vhod. Desno je grajsko poslopje, ki sestoji iz treh (ali morda štirih) med seboj povezanih enonadstropnih traktov, kritih z dvokapnico, kar nakazuje morebitno notranje dvorišče. Na čelni strani desnega in na veznem krilu sta s kamnitim polkrožnim portalom poudarjena vhoda, na vzdolžni strani je skromnejši vhod. Na pobočju pred gradom se med obrezanimi vrbami razteza vinska trta. Po Valvasorju naj bi grad postavil oče takratnega lastnika Johanna Frantza Rossettija, njihov prednik pa naj bi zaradi »nedolžno zagrešenega bratomora« utekel iz Bergama.¹³ Ljudsko izročilo ve o Rosettijih povedati še, da so si skušali pomiriti vest zavoljo

⁹ Valenčič meni, da je v vipavskih plantah služilo trti za oporo na njivi rastoče drevje, vrbe in klen, obrezano in napeljano posebej za ta namen. »Trtni nasadi na njivah so bili namenjeni bolj zaščiti njivskih kultur proti močnim vetrovom kot pa proizvodnji vina. Zato nahajamo v plantah tudi smokve, breskve in murve za zaščito pred vetrom« (Valenčič 1970: 283). Prim. tudi Hrček (1994: 66-67). Drevesa na Valvasorjevi podobi bi bila glede na način obrezovanja lahko tudi murve, ki so bile v 17. stoletju zaradi svilogojstva razširjene na Goriškem in morda tudi na Vipavskem, toda oblika listov govori v prid vrbam. Za opozorilo na murve in informacije o svilogojstvu se zahvaljujem sodelavki Vesni Ličer.

¹⁰ »Ohnweit von dem Schloss ist ein schöner und anmutiger Lust-Wald, von welchem nicht fern auf einem ziemlich hohen Berge der Ort Rosel ligt, allwo die in Crain und anderwertig berühmte weisse Wippacher Weine am Bestem wachsen.« Pri opisu gradu omenja še izvor imena, lego, okoliške vinograde, novogradnjo in lastnika Johana Filipa Cobenzla (Valvasor 1977-79, 3: 337).

¹¹ Vse Valvasorjeve risbe kot tudi grafike so orientirane glede na smeri neba; majhna označba daje veliko vrednost dokumentarnosti Valvasorjevih risb.

¹² Domnevo sta potrdila tudi Marija Bajec (roj. Vidrih na Gočah) in Bogdan Bajec iz Ajdovščine. Za posredovanje informacij se najlepše zahvaljujem sodelavki Jasni Fakin Bajec.

¹³ »Die Stifter und Erbauer dieses Schlosses waren die Herren Rossetti, welche sich auch davon schreiben. Ich finde in Originalien wie auch vidimirten glaubwürdigsten Schrifften, dass dieser Herren Rossetti, (so von Ferrara wegen eines, unbekandter-weis und also unschuldig-verübten Bruder-Mords auf Bergammo entronnen,) ihre Vorältern schon vor mehr als dreyhundert Jahren im hohen Adelsstande gelebt. Damit ich aus unzehligen diesen einigen zum Beweis anführe, so lebte zu Bergamo im Jahr 1367 der edle Herr Horatius de Rossetti; welcher dieses Schloss von Grund auf ganz neu aufgeführt und Roseneck benamset, und sich also davon

bratomora z zidanjem grajske kapele, čemur naj bi prvotno služila upodobljena cerkev sv. Kozme in Damjana. Vendar je bila cerkev, kot izpričujejo arhivske listine v župnijskem arhivu, posvečena že 9. maja 1503, medtem ko postavljajo raziskave nastanek gradu v obdobje med koncem 16. in sredino 17. stoletja (Rosa 1996: 207). Neugodne vremenske razmere v Zgornji Vipavski dolini za bivanje pa nam predoči zapis ob bakroreznem odtisu Roseneka v *Slavi vojvodine Kranjske*, kjer omeni »veter, imenovan burja, ki ne silí zgolj naloženih tovarnih konj s cest, ampak, kar je skoraj neverjetno, celo strebe s biš.«¹⁴

Tretja za raziskovanje stavbarstva na Vipavskem zanimiva risba z rdečilom je grad Trilleck ali Podkraj (313), ki leži na poti od Cola proti Hrušici. Valvasor v *Slavi vojvodine Kranjske* opiše lego naselja na sredi hriba, brez ravnine, na mimoidoči podeželski cesti med Ljubljano in Gorico.¹⁵ Grajska stavba sestoji iz osrednjega nadstropnega dela nad visokim pritličjem, kateremu je na južni strani prislonjen krajši prečni krak in manjši pritlični prizidek z enokapno streho, na severni strani pa stolp. Stavba je prekrita z dvokapno streho in brez dimnikov. Detajl, ki pove veliko o takratni bivalni kulturi, je straniščni pomol, o čigar nedvoumnosti priča temna lisa pod njim. Zanimivo je, da je bakrorezec na grafiki, objavljeni v *Topographii Ducatus Carnioliae modernae*,¹⁶ omenjeno sled izpustil, močno pa povečal okno pod straniščem, kar kaže na mehaničnost pri izdelovanju in neobčutljivosti grafike za detajle v primerjavi z risbo. Nedaleč od gradu sta še nadstropno in manjše pritlično poslopje, v levem delu risbe pa je masivna dvonadstropna stavba, krita s štirikapno streho. V grmovju desno od gradu se skriva večje leseno, glede na manko okenskih površin verjetno gospodarsko poslopje. Na skrajnem desnem robu sta še dve stavbi in manjša cerkev s triosminskim prezbiterijem, prislonjeno zakristijo in zvonikom na preslico nad vhodom.¹⁷ Če je zvonik na preslico odraz do tod segajočega primorskega kulturnega vpliva, pa se po drugi strani struktura naselja in stavbe razlikujejo od tistih v dolini. Stavbe so masivnejše, predvsem pa višje, celo dvonadstropne. Kot gradbeni element se pojavi les, katerega raba je spričo bližine hrušiških gozdov razumljiva. Podkraj sodi, za razliko od Vipavske doline, v arhitekturnem oziru že v območje trnovske arhitekturne krajine, katere značilnosti so samotne kmetije ali zaselki, združeni v male gruče ali razpršeni po pobočjih (Fister 1993: 62).

Na zadnjih dveh vipavskih risbah iz Valvasorjeve skicne knjige pa sta Stari grad (345) in Vipava (344). Na prvi so zgolj ruševine gradu, obrambnih stolpov in poslopij znotraj obzidja, ki pričajo o opuščenosti gradu konec 17. stoletja.¹⁸

Bolj zanimiva je risba s tušem »mesta in trga Vipave (344)«,¹⁹ narisana z vzpetine severovzhodno nad naseljem. Reka deli naselje na stari (»die alte burg«) in novi del (»die noye burg«), ki ju povezuje masiven, kamnit dvoločni most. Na današnjem mostu se nahaja plošča, ki ga datira v prvo desetletje 19. stoletja (prim. Ščukovt 1994: 233), Valvasorjeva upodobitev pa izpričuje, da je

»freyherr von Rosenegkh« schreiben. Jetziger Besitzer ist sein hinterlassener Sohn, Herr Johann Frantz Rossetti Freyherr von Rosenegkh« (Valvasor 1977-79, 3: 472-473).

¹⁴ »Ob nun schon dieser Rosenegker Boden einen so herrlichen Wein zeuget, regiert doch allhie zu Winters-Zeit ein so erschrecklichstarcker Wind, Burja benamset, der nicht nur die beladene Saum-Ross aus dem Wege zu weichen nothigt, sondern so gar, welches fast unglaublich, die Obdächer von denen Häusern abdeckt und hinweg führet.« V poglavju o Roseneku omenja še nenavadni sij na šenviškem zvoniku ter najboljše vipavsko vino, kindermacher, ki raste v okolici (Valvasor 1877-79, 3: 473).

¹⁵ »Unter dem Schloss, nemlich weiter dem Berg hinab, ist ein tieffer Graben, und über dem Schloss erhöht sich der Berg gewaltig, also das es in der Mitten des Gebirges seinen Stand hat. ... Es liegt dieses Schloss acht Meilwegs von Laybach, eine von Wippach und vier von Görtz, zwischen Laybach und Görtz an der allda vordere gehenden Land Strassen, welche von gemeldter Stadt Laybach aus Wippach, Görtz und selbige Oerter reiset. Um das Schloss herum lässt sich die geringste Ebne nicht blicken.« Tudi tu opozori Valvasor na zoprno močan veter v zimskem času, omeni pa še lastnike gradu in bližnji gradič »Pod velbom« (Valvasor 1877-79, 3: 600).

¹⁶ Prim. Valvasor (1970), slika številka 273.

¹⁷ Po vsej verjetnosti gre za cerkev sv. Duha na Gori nad Podkrajem (prim. Vidmar 2004: 150-151).

¹⁸ V *Slavi vojvodine Kranjske* je Valvasor ob objavljenem bakrorezu zapisal: »Das alte Wippach war auf einen steinten Hügel erbaut, ist aber jetzt völlig zerstöhrt und verödet, wie in beygefügeten Figur zu sehen« (Valvasor 1877-79, 3: 653).

¹⁹ »Die burg und Marckht Wipach«, kot je na rob risbe zapisal avtor (Valvasor 2001: 344).

podoben most stal že konec 17. stoletja. Staro mesto, ki pripada, kot piše Valvasor v *Slavi vojvodine Kranjske*, Edlingom (Valvasor 1977-79, 3: 653), je utrdbenega značaja, pri mostu je okrogel obrambni stolp, tako imenovan Baumkirchnerjev turn, in obzidje s trikotno poudarjenim vhodom na večje dvorišče. Južno od dvorišča je dvo- ali celo trinadstropno bivalno poslopje s stranišnim pomolom na zunanji strani in manjša kapela z odprtim zvonikom, ki ju povezuje zid s cinami. V skrajnem levem vogalu je stolpasta dvonadstropno poslopje, od katerega se proti vzhodu med Vipavo in dvoriščem razteza nekoliko nižji zid z izhodom k reki. Na severni strani je nižje gospodarsko poslopje, ki ima ob reki nameščenih pet vodnih koles. Vodna kolesa so lahko služila poganjanju žag, mlinov ali pa preskrbi stanovanj s tekočo vodo. Gre za srednjeveški taborni kompleks, ki je še danes zaključena naselbinska celota. Obzidje so sezidali na cesarjev ukaz okrog leta 1478, ko so po vipavskem pustošili Turki, osrednja rezidenčna palača pa je bila zgrajena 1653, na kar opozarja letnica na portalu (prim. Ščukovt 1994: 229). Lanthierijev grad v novem delu mesta ima kamniti vhodni portal in balkon nad Vipavo, most do gospodarskega dela je preprost, verjetno lesen in brez ograje. Kamnit most z balustradami bo izgrajen šele leta 1702 (Može 2000: 50). Gospodarski del sestoji iz več stavb, preko stopnic in mostovža nad reko je gospodarsko dvorišče povezano celo z grajskimi prostori. Sredi gospodarskega dvorišča je manjša stavba z odkrito streho. Za vodno kolo na Vipavi pa je dokumentirano, da je služilo preskrbi grajskih prostorov s tekočo vodo (Može 2000: 80). Na strehi Lanthierijevega gradu je kar pet visokih dimnikov; teh ne opazimo na nobeni drugi strehi, kar govori o urejenem ogrevanju in odvajanju dima iz grajskih bivalnih prostorov. Na levi strani je tudi stranišni pomol. Ostale stavbe v novem delu mesta ločimo v dve skupini; v višjem gabaritu nanizane stavbe desno od Lanthierijevega dvorca, za katerimi se raztezajo dvorišča in vrtovi, ter manjše pritlične ali nadstropne stavbe okoli cerkve in na vzhodnem obrobju naselja.²⁰ Med njimi je izstopajoča le masivna nadstropna stavba s stolpiči poudarjenimi vogali in štrikapno streho. Poleg cerkve sv. Štefana z velikim triosminsko zaključenim prezbiterijem je obrambni stolp, ki je v nadstropju, preko mostovža povezan s cerkvijo. Funkcijo zvonika je dobil šele kasneje, z barokizacijo, v Valvasorjevem času so zvonovi viseli še v odprtem zvoniku nad zahodno fasado.²¹ Valvasorjevo prizadevanje po čim večji dokumentarnosti risbe kaže označba smeri vodnega toka s puščico, na drugi strani pa senca za drevesom na skrajnem levem robu slike odraža tudi njegove likovne ambicije.²²

Risbe z Vipavskega nam kažejo razlike med velikimi grajskimi poslopji in manjšimi vaškimi stavbami, torej med socialno pogojenimi različnimi načini bivanja v gradu, trgu in vasi. Razlike pa so tudi med samimi gradovi, če primerjamo na primer Lanthierijev grad v Vipavi ali pa grad Lože z Rosenekom, se zdi slednji zgolj večja kmečka domačija. Opazni so tudi razločki med naselji v Vipavski dolini in med višje ležečim Podkrajem, tako v strukturi naselja, kot v samih stavbah in gradbenem materialu. K dokumentarni vrednosti doprinesejo Valvasorjeve označbe strani neba in vodnega toka. V primerjavi z grafičnimi odtisi so Valvasorjeve risbe neposreden terenski dokument, informacije so natančnejše in neshematizirane. Kljub temu, moramo biti tudi pri risbah previdni, kot nam govori primer gradu Lože z Gočami oziroma po Valvasorjevem mnenju Erzelm v ozadju. Toda nenazadnje je kritičnost potrebna pri sleherni obravnavi pričevanj, saj so ta vedno plod osebne (pri)krojitve motivov. Čeprav v Valvasorjevi šesti knjigi pogrešamo eksplicitne omembe bivališč Vipavcev, je njegovo slikovno gradivo bogat vir za raziskovanje stavbarstva in bivalne kulture Zgornje Vipavske doline v drugi polovici 17. stoletja.

²⁰ Andrejka Ščukovt, konservatorica na novogoriškem Zavodu za varstvo kulturne dediščine, meni da gre pri razporeditvi stavb okoli cerkve še za srednjeveško parcelacijo z adicijo (Ščukovt 1994: 229).

²¹ Ko so 1556 na novo zgradili cerkev, kot izpričuje napis na stranskih portalih, so najbrž postavili tudi omenjeni stolp in ga v 18. stoletju spremenili v zvonik ter pokrili s čebulasto streho. Cerkev je bila med 1679 in 1750 podaljšana proti zahodu, tako da se sedaj stika z zvonikom (prim. Vidmar 2004: 214).

²²V *Slavi vojvodine Kranjske* je pri opisu Vipave za etnologa zanimiva tudi omemba fužine, papirnega mlina ter suknarne (Valvasor 1877-79, 3: 655).

LITERATURA IN VIRI:

- BOGATAJ, Janez 1990: Načini in tehnike Valvasorjevega dela in njihov pomen za narodopisje. V: VOVKO, Andrej (ur.): *Valvasorjev zbornik: Ob 300 letnici izida Slave vojvodine Kranjske: Referati s simpozija v Ljubljani*, 270-282. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- FISTER, Peter 1993: *Arhitekturne krajine in regije Slovenije*. Ljubljana: Ministrstvo za okolje in prostor Republike Slovenije, Zavod RS za prostorsko planiranje.
- HRČEK, Lojze 1994: Vinogradništvo na Vipavskem. V: KOLOINI, Borut (ur.) in Andrej MALNIČ (ur.) 1994: *Vipavski izbor: zbornik spisov ob sto letnici vinarske zadruge Vipava*, 65-84. Vipava: Agroind Vipava 1894.
- KOLOINI, Borut (ur.) in Andrej MALNIČ (ur.) 1994: *Vipavski izbor: zbornik spisov ob sto letnici vinarske zadruge Vipava*. Vipava: Agroind Vipava 1894.
- KOTNIK, France 1944: Pregled slovenskega narodopisja. V: Ložar, Rajko: *Narodopisje Slovencev 1*, 21-52. Ljubljana: Klas.
- KRAGELJ, Joško 1997: Podružnična cerkev sv. Marjete v Podkrajju: ob stoletnici župnije. Podkraj: Župnijski urad.
- MERHAR, Janez 1910: Valvasor als Ethnograph: Eine Charakteristik. *Auszug aus dem Jahresberichte des k. k. Staats-Gymnasium in Triest 60*. Triest: (b. n.).
- MOŽE, Ivan 2000: *Gremo v trg: Vipava v prvi polovici 20. stoletja skozi objektiv Ivana Možeta* (ur. Metka NUSDORFER VUKSANOVIČ). Nova Gorica: Pokrajinski arhiv.
- ROGELJ – ŠKAFAR, Bojana 1990: Grafike Valvasorjevega kroga kot vir za etnologijo. V: VOVKO, Andrej (ur.): *Valvasorjev zbornik: Ob 300 letnici izida Slave vojvodine Kranjske: Referati s simpozija v Ljubljani*, 323-343. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- ROSA, Jurij (ur.) 1996: *Št. Vid – Podnanos: Zbornik prispevkov o kraju in njegovi zgodovini*. Nova Gorica: Pokrajinski arhiv v Novi Gorici.
- STELE, France 1928: Valvasorjev krog in njegovo grafično delo. V: *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo 9*, 5-50. Ljubljana: Muzejsko društvo za Slovenijo.
- ŠČUKOVT, Andrejka 1994: Poselitev in tipologija ljudskega stavbarstva v mestu Vipava. V: KOLOINI, Borut (ur.) in Andrej MALNIČ (ur.) 1994: *Vipavski izbor: zbornik spisov ob sto letnici vinarske zadruge Vipava*, 229-234. Vipava: Agroind Vipava 1894.
- VALENČIČ, Vlado 1970: Vinogradništvo. V: *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev: Zgodovina agrarnih panog. 1. Agrarno gospodarstvo*, 279-308. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- VALVASOR, Johann Weichard 1877-1879 (1689): *Die Ehre des Herzogtums Krain*. 1-4. Rudolfswerth: J. Krajec.
- VALVASOR, Janez Vajkard 1970 (1679): *Topographia Ducatus Carnioliae moderna*. Ljubljana, München: Cankarjeva založba, R. Trofenik.
- VALVASOR, Janez Vajkard 1970-1974 (1689): *Die Ehre des Herzogtums Krain: Die Ehre dess Hertzogthums Crain: das ist, Wahre, gründliche, und recht eigentliche Belegen- und Beschaffenheit dieses ... Römisch-Keyserlichen herrlichen Erblandes*. 1-4. Ljubljana: Mladinska Knjiga, München: R. Trofenik.
- VALVASOR, Janez Vajkard 2001: *Topografija Kranjske: 1678-79*. Ljubljana: Valvasorjev odbor pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti.
- VIDMAR, Luka (ur.) 2004: *Leksikon cerkva na Slovenskem. Škofija Koper 11. Dekanija Vipavska 1 –2*. Celje: Mohorjeva Družba.